

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՐԺԷՔԱԻՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայ հարուստ մատենագրական ժառանգութեան մէջ շատ կարեւոր տեղ ու արժէք ունեն քերականական բնոյթի մեզ հասած բազմաթիւ երկերը: Այդ առաւելապէս բացատրելի է Հին եւ Միջին Դարերի ուսումնադիտական կեանքում քերականագիտութեան ունեցած առաջնակարգ դերով ու նշանակութեամբ: Քաջ յայտնի է, որ քերականութիւնը, իբրեւ ուսումնական եւեակ համակարգի հիմնական նիւթ, այդ ժամանակ ընդգրկման շատ աւելի լայն շրջագիծ ունէր եւ իր մէջ ներառում էր գիտական այլ ճիւղեր եւս, ինչպէս՝ հետադրութիւն, գրականութեան, երաժշտութեան ու արուեստի տեսութիւն եւայլն: Այս առումով էլ յիշեալ բնոյթի երկերի ուսումնասիրութիւնը աւելին է, քան սոսկ քերականագիտական եւ լեզուագիտական մի հետազոտութիւն:

Այդպիսին է մանաւանդ գրախօսուող աշխատութիւնը¹: Այս պարագային լրացուցիչ գործօններ էլ կան, որոնք անհրաժեշտութիւն են ստեղծել անդրադառնալու խիստ կարեւոր յարակից խնդիրներին: Այնքանով որ հրատարակուող բնագրի հեղինակը՝ Յովհաննէս Քոնեցին Ունիթոռական շարժման պարագլուխներից մէկն է եւ բնագիրը՝ այդ միջավայրի ծնունդ, եւ, մանաւանդ, այնքանով որ այս շարժման պատշաճ հետազոտութիւնն առ այսօր դեռ չի իրագործուած², հրատարակիչները իրաւացիօրէն մեկնել են նաեւ այս ներկատառումներից ելնելով:

Գրքի բնագրական ներածական ուսումնասիրութիւնը ըստ այսմ ունի երկու հիմնական մաս՝ պատմա-բանասիրական եւ քերականագիտական. առաջին հեղինակը Մաշտոցեան Մատենադարանի Տնօրէն Ակադեմիկոս Լ. Խաչիկեանն է, իսկ երկրորդի հեղինակը՝ Երեւանի Համալսարանի աւագ դասախօս, բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու Սուրէն Աւագեանը, երկուքն էլ՝ իրենց մասնագիտութեան լաւագոյն հեղինակութիւններից: Առաջին մասում խտացուած, բայց հիմնական բոլոր ընդգրկումներով տրուած է Ունիթոռական շարժման ակունքի (Եւրոպայի) եւ ծաւալման նոր միջավայրի (Արեւելեան

¹ Յովհաննէս Քոնեցի, Յաղագս քերականին, բնագիրը հրատարակութեան պատրաստեց Լ. Ս. Խաչիկեանը, Ներածութիւնը՝ Լ. Ս. Խաչիկեանի եւ Ս. Ա. Աւագեանի, Երեւան, 1977:

² Այս առնչութեամբ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են նոր հրատարակութիւններից հետեւեալ երկուսը. —

ա. Լ. Խաչիկեան, Արտագի հայկական իշխանութիւնը եւ Ծործորի դպրոցը, «Բանբեր Մատենադարանի», 1974, № 11, էջ 125-210:

բ. Հ. Գաբրիէլեան, Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմութիւն, Հատ. 2, Երեւան, 1958, էջ 114-121:

Հայաստան) ընդհանուր գիտա-գաղափարական իրավիճակի յստակ պատկերը : Հիմնաւորուած եզրակացութիւնն այն է, որ Հայ դիտական միտքը դեռ աւելի վաղ ժամանակներից հնարաւորութիւն է ունեցել հաղորդակից լինելու հին յունական գիտութեան եւ իմաստասիրութեան նուաճումներին, ըստ մեծի մասին Արիստոտէլի, Պլատոնի, Զենոնի, Պորփիրի, Դաւիթ Անյաղթի, Թեոն եւ Փլուտին Աղեքսանդրացիների, Անանիա Շիրակացու, ինչպէս նաեւ եկեղեցական հայեր Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նիսացու, Յովհան Ոսկերեանի, Կիրիլ Երուսաղէմացու եւ այլոց բաղմաթիւ երկերի միջոցով : Թարգմանուել եւ յօրինուել էին իմաստասիրական, գիտական, աստղաբաշխական, ալքիմիայի, բժշկութեան, կենդանական եւ բուսական աշխարհի, նոյնիսկ ձիարուծութեան վերաբերեալ աշխատութիւններ : Հոգեւոր մշակոյթը բարձր զարգացում էր ապրել զրականութեան, մանրանկարչութեան, ճարտարապետութեան, երգարուեստի մարզերում : Ուսումնագիտական բարձր ընոյթի արդիւնաշատ կենտրոններ էին ստեղծուել : Ուստի, Միջին Դարերի Հայաստանը պատրաստ էր խանդավառութեամբ ու ծարաւով դիմաւորելու գիտական համեմատաբար աւելի բարձր մակարդակի հասած զարգացած աստղապետական Եւրոպայի կրօնա-աստուածաբանական եւ գիտա-փիլիսոփայական աւանդները : Ունիթոնները հմտօրէն օգտագործեցին այս խիստ նպաստաւոր նախադրեալը իրենց ծաւալապաշտական նպատակների համար, թէպէտ եւ, ինչպէս շատ տեղին ու ճիշդ եզրակացուած է գրախօսուող երկի մէջ, որոշ առումով խթանեցին եւրոպական փիլիսոփայական ու գիտական մտքի ներթափանցմանը հայկական աշխարհ : Համեմատաբար շատ կարճ ժամանակահատուածում Քոնստանդինոպոլի մէջ գիտա-մշակութային նոր պայմաններ առաջացան, բաղմաթիւ ծաւալուն երկեր հայերէն թարգմանուեցին եւ տեղում յօրինուեցին նորերը : Գրքում այս կապակցութեամբ տրուած է հետեւեալ զգաստ գնահատականը. «Երբանք [վերոյիշեալ երկերը — Փ. Ա.] ուշագրաւ տուեալներ պարունակելով ժամանակակից կեանքի պատմա-քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական երեւոյթներին ուսումնասիրութեան համար, միաժամանակ նոր լոյս են սփռում այն ուղիների վրայ, որով զարգացած Ֆէոդալիզմի ժամանակաշրջանի Հայ գիտական միտքը նոր հնարաւորութիւններ է ձեռք բերում հաղորդակցուելու անտիկ զրականութեան եւ իմաստասիրութեան որոշ աւանդոյթների, զգալի չափով ընդարձակում հետաքրքրութեան իր շրջանակները եւ համալրում բնական ու հասարակական երեւոյթների մասին դարերի ընթացքում կուտակուած գիտելիքների իր գինանոցը»³ : Ինչքան էլ ընդդիմութեան եւ արդիւլի են հանդիպում գրանք, այնուամենայնիւ շատ շանցած մուտք են գործում ոչ միայն առանձին կրօնական ազդեցիկ գործիչների խուցերից ներս, այլեւ վանական բարձրագոյն սուսումնական հաստատութիւնները, ուսումնասիրւում ու մեկնաբանւում են⁴ : Միայն Բարթուղիմէոս Մարազացու «Յաղագս վեցօրեայ արարչութեան» երկը Հայ ընթերցողին շատ լայն հնարաւորութիւններ է տալիս հաղորդ լինելու Արիստոտէլի տասից աւելի երկերի, որոնց մասին մինչ այդ նա ոչինչ չգիտէր, եւ ծանօթանալու տիեզերքի, երկրի, երկնքի, բուսական ու կենդանական աշխարհի, իրեն շրջապատող բնական բաղմաթիւ երեւոյթների այնպիսի կարեւոր մանրամասնութիւններին, որոնք չէին կարող չգրաւել նրան եւ չմղել նոր անյայտութիւնների իմացութեան : Նման երկեր ընթերցե-

³ Գովհաննէս Քոնեցի, Յաղագս քերականին, էջ 30 :

⁴ Անդ, էջ 34 :

լու եւ, մանաւանդ թարգմանելու համար հարկ պիտի լինէին նոր լեզուների տիրապետելու եռանդուն ջանքեր, որոնք իրենց հերթին պիտի նպաստէին աւելի մօտիկից եւ աւելի որոշակի ծանօթանալու եւրոպական գիտական-փիլիսոփայական, կրօնական ու աստուածաբանական նուաճումներին նոյնիսկ հայերէն չթարգմանուած երկերի միջոցով: Այնպէս որ, հայագիտութեան մէջ յաճախ ծառայած այս հարցը ստանում է իր միանշանակ տարգարացի եւ պատմա-քննականօրէն ամբողջապէս հիմնաւորուած պատասխանը, որը նոր դուռ է բացելու այս ուղղութեամբ կատարուելիք հետազոյ ծաւալուն որոնումները:

Նոյնչափ իրաւացի եւ գիտականօրէն անառարկելի են Ունիթոսական շարժման կրօնական եւ ազգային-քաղաքական կողմնորոշմանն ու հետեւանքներին տրուած գնահատականները: Լինելով ԺԲ.-ԺԴ. դարերի ընթացքում Կիւիկիայում կաթօլիկ եկեղեցու ծաւալագոյնական նկրտումների շարունակութիւնը, Ունիթոսական շարժումը նոյնպէս նպատակ ունէր Հայ ժողովրդին հաստուած առ հաստուած առնել իր գործունէութեան ոլորտի մէջ եւ ապա դնել Վատիկանի գերիշխանութեան տակ: Պէտք է ընդունել, որ առաւելապէս պատմական համեմատարար նպատակաւոր պայմանների բերումով այն արագ եւ ըզզալի յաջողութեան հասաւ Մարաղայի, Մործորի, Երնջակի, Քոնայի, ինչպէս նաեւ Ապարանի, Ջահուկ, Շահապոնք եւ այլ մի քանի գիւղերի մէջ: Այս անգամ էլ Հայ ժողովուրդը իր զգաստութիւնը շուտ փերադանելով, ժամանակի իր զարդացած եւ հայրենասէր դաւակների միջոցով եռանդուն ու անդիմում պայքարի դուրս եկաւ եւ կարողացաւ դիմադրաւել օր-օրի աճող փտանգը: Այս առիթով շատ յատկանշական ու ճշմարիտ է Ունիթոսական շարժման պարագլուխներից Բարթոլոմէոս Մարաղացու հետեւեալ խոստովանութիւնը. «Հակառակ մարդիկ իմա՝ Հայ եկեղեցու դիրքորոշման պաշտպանները — Փ. Ա.] զմեր բանս իւրեանց ղէն արարին եւ սրով մեր պատերազմեցան ընդ մեզ եւ ընդ ճշմարտութեանն»: Այսինքն Հայ եկեղեցու արթուն գործիչները հմտանալով Ունիթոսների գրականութեանը, գիտութեանը, կրօնա-աստուածաբանական ու դաւանաբանական դրոյթներին, դրանք լաւագոյնս օգտագործեցին յօգուտ ազգային եկեղեցու եւ ժողովրդի ինքնուրոյնութեան պահպանման: Այդուհանդերձ, մեր ազգային-քաղաքական կեանքի վրայ Ունիթոսների շարաբար ներգործութեան հետեւանքները իրենց տխուր հետքը թողին. ինչպէս յատկացոյց է տրուած գրքում. ի վերջոյ նրանց ջանքերով կաթօլիկացած Հայ գիւղերը ԺԷ. Դարի վերջերին նոյնիսկ մահմետականութիւն ընդունեցին⁵:

Գրեթէ հիմնովին նոր խօսք է Յովհաննէս Քոնեցու կեանքի ու գործունէութեան եւ նրա այս գրքով լոյս ընծայուած քերականական բնագրի պատմա-բանասիրական քննութիւնը: Յատկապէս հետաքրքիր է այն հաւաստի եղրակացութիւնը, թէ, հակառակ առ այսօր ընդունուած տեսակէտի՝ իբր Եսայի Նչեցին է Յովհաննէս Քոնեցուն ուղարկել Մարաղա, ինքը՝ Յովհաննէս Քոնեցին է անձնական կողմնորոշմամբ մեկնել այնտեղ եւ դարձել յիշեալ շարժման ամենագործունէայ ներկայացուցիչներից մէկը: Այս եղրակացութիւնը կարեւոր է նաեւ Եսայի Նչեցու հակաունիթոսական ջանքերը ըստ էութեան գնահատելու տեսանկիւնից:

Ինչ վերաբերում է ներածական ուսումնասիրութեան երկրորդ մասին՝ Յովհաննէս Քոնեցու յիշեալ բնագրի քերականագիտական քննութեանը,

⁵ Անդ, էջ 33:

⁶ Անդ, էջ 29:

կարելի է առանց վարանելու ասել, որ այն դիտական ճշմարտապէս հմտալից եւ ամբողջական խօսք է:

Թէեւ բանասիրութեանը մասամբ ծանօթ էր սոյն բնագիրը եւ անդամ բնդհանրացումով բնութագրուած⁷, սակայն այսու այն ոչ միայն ամբողջութեամբ ներկայացուած է մասնագէտ բնութեցողին, այլեւ մանրադննէին հետադատելով, ստուգապէս ճշդուած նրա տեղն ու նշանակութիւնը միջնադարեան հայ քերականական բաղմաթիւ երկերի շարքում: Այն դիտուած է նախորդ հայ քերականների երկերի աւանդական ուղիներից զգալիօրէն շեղուած, մասնաւորաբար ժամանակի հայերէնի քերականական իրողութիւնները իւրովի ներկայացնող մի նշանակալից քերականագիտական երեւոյթ: Ճշդուած ու բնդդուած են մի շարք առանձնայատկութիւններ եւ նորութիւններ: Այս առնչութեամբ ուսումնասիրողները մասնաւորաբար շեշտել են նախ քերականութեան լրմանման եւ սահմանման Դիոնեսիոս Թրակացուց արմատական տարբերութիւնը, բանասիրական-գրականագիտական բնոյթի հարցերը բուն քերականութիւնից անջատելը, վանկարար եւ ոչ վանկարար հնչիւնները դիտելով՝ վանկի կազմութեան աւելի լրիւ տարբերակ մատնանշելը⁸: Բնագրի բերած կարեւոր նորութիւններից է համարուած այն, որ այստեղ անուանը մի կարգ աւելի է տրուած՝ «Հոլովման կարգը, այն դատորոշելով հոլովի հասկացութիւնից»⁹: Աւելի ճիշդ նկատուած ու բացայայտուած են հոլովների արտայայտած շարահիւսական յարաբերութիւնները, առաջին անգամ այստեղ են նշմարուած դերանունների հոլովումները եւ նրանց մի քանի օրինաչափութիւնները, տրուած է դերանունների նոր շարք, որը հետագայ քերականներին հիմք էլ է ծառայել¹⁰: Բայի քերականական կարգը թէեւ պահուած է նախորդների համեմատութեամբ նոյնը, բայց բայի ձեւարանական յատկանիշները եւ խոնարհման աղիւսակներում նրա փոփոխութիւնները տրուած են իւրովի¹¹: Ընդգծուած է նաեւ այն, որ այստեղ առաջին անգամ սահմանուած են բայերի լծորդութիւնները, դիտակցուած է նրանց դերը, մակբայի, շաղկապի եւ յօդի սահմանումը բաւականաչափ ինքնուրոյն է¹²: Շատ ակներեւ արժանիք է, անշուշտ, որ իր սոյն բնագրի մէջ Յովհաննէս Քոնեցիին հայերէնագիտութեան մէջ առաջին անգամ աշխատում է ներկայացնել հայերէնի շարահիւսական նկարագրութիւնը: Հետագայ լատինատիպ քերականական երկերը այս առնչութեամբ եւս հիմնըւում են սոյն բնագրի վրայ¹³: Վերջապէս, բնագրի կարեւոր աւանդներից մէկըն էլ, ամենայն իրաւամբ, համարուած է հայերէնի քերականական նոր տերմինների ստեղծումը¹⁴:

Բնագրի հրատարակութիւնը կատարուած է, բնական է, մէկ ձեռագրերի (1350 թ.) հիման վրայ, քանի որ այդ միակ ձեռագրով էլ այն հասել է մեր ձեռքը: Ինչպէս համոզիչ հաստատում են հրատարակիչները, բնագիրը պահպանուած է անաղարտ:

⁷ Անդ, էջ 140-141:

⁸ Անդ, էջ 54, 55, 60:

⁹ Անդ, էջ 62:

¹⁰ Անդ, էջ 66, 73, 75:

¹¹ Անդ, էջ 77, 88:

¹² Անդ, էջ 90, 91, 95, 101, 107:

¹³ Անդ, էջ 112, 132, 146:

¹⁴ Անդ, էջ 147:

Միանգամայն բարձր գնահատելով Ակադեմիկոս Լ. Մաչիկեանի և Ս. Աւագեանի պատմա-բանասիրական ու քերականագիտական աշխատանքները, հանգամանալից, հիմնաւորապէս պատճառաբանուած, արժէքաւոր հետազոտական աշխատանքը, այդուամենայնիւ կ'ուզենայինք երկու դիտողութիւն անել:

ա. Յովհաննէս Քոնեցու հրատարակուող ընդերք, անշուշտ, հայերէնի շարահիւսութեան վերաբերեալ առաջին լուրջ քերականական երկն է, սակայն, կարծում ենք, որ մի քանի աւելի որոշակի և բնութագրական խօսք պէտք էր լինէր Վարդան Արեւելցու (ԺԳ. Դար) «Վասն բանին մասանց» քերականական աշխատութեան մասին (որն, ի դէպ, առաջին անգամ լոյս է ընծայել ինքը՝ Ակադեմիկոս Լ. Մաչիկեանը 1943 թ.)¹⁵, իրեւ հայերէնի շարահիւսութեան մասին շուրջ մէկ դար առաջ ասուած խօսքի և առաջին քայլի¹⁶, թէկուզ չատ աւելի տարտամ, քան Յովհաննէս Քոնեցու յիշեալ ընդերքը: Այս առնչութեամբ որոշ չափով նկատառման արժանի կարող էր լինել նաեւ նրա «Մեկնութիւն քերականի» երկը:

բ. Մանաւանդ այն պատճառով, որ Յովհաննէս Քոնեցու սոյն ընդերքը չատ է առնչուած լատին քերականների, յատկապէս Պրիցիանոսի, երկերին և հիմք է ծառայել ու մեծապէս ազդել լատինատիպ հայերէն քերականական հետազոյ երկերի վրայ, խիստ անհրաժեշտ էր, որ հրատարակութիւնը ունենար իր ուսերէն և, մանաւանդ, անգլերէն կամ ֆրանսերէն ամփոփումը: Կասկածից վեր է, որ այս հրատարակութեան շուրջ Արեւմուտքի ոչ միայն հայագէտ մասնագէտները, այլև քերականագէտ-լեզուաբանները մեծ հետաքրքրութիւն պիտի ցուցարբենէ, ուստի աւելի քան անհրաժեշտ էր, որ իրենց կողմնորոշման նախադրեալ տեղիքներ տրուէին որեւէ օտար լեզուով:

Տերմինների ցանկի կողքին՝ աւելորդ չէր լինի անուանացանկը:

ՓԱՅԼԱԿ ԱՆԹԱՊԵԱՆ

¹⁵ Լ. Մաչիկեան, Վարդան Արեւելցու «Վասն բանին մասանց» աշխատութիւնը, «Տեղեկագիր», Երևան, 1943, № 2, էջ 80-88:

¹⁶ Գ. Զահուկեան, Քերականական և ուղղագրական աշխատութիւնները Հին և Միջնադարեան Հայաստանում, Ե.-ԺԵ. դ.դ.), Երևան, 1954, էջ 243-250: